

Борис Парашкевов

**ОТИМЕННА ЛЕКСИКА В СЛОВНИКА
НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК**

**ЕНЦИКЛОПЕДИЧЕН РЕЧНИК
НА ПРОИЗВОДНИ ОТ СОБСТВЕНИ ИМЕНА**

ПРЕДИСЛОВИЕ

Четивност и информативност, драги читателю, беше ръководният формално-съдържателен замисъл на този лексикон, който в структурно отношение е първи по рода си сред нашите речникови пособия. За негов обект бе избрана една специфична по своето възникване и внушителна по обема си група съществителни и прилагателни имена, както и незначителен брой глаголи в българския език. В граматиката и в частност в морфологията съществителните имена, най-многобройната измежду частите на речта, биват подразделяни на две основни подгрупи – нарицателни и собствени (*nomina appellativa* и *nomina propria*). Наричателните, най-общо казано, са възниквали като означения за предметите и явленията, тоест за съществуващите в конкретна или абстрактна форма неща. За разлика от тях във всяко собствено име се отразява някое нарицателно, чрез чието метафорично използване се изтъквало определено качество или свойство на дадено лице, предмет, явление. В този смисъл в основата на собствените имена по презумпция лежат нарицателни имена. Следователно, онтологично погледнато, собствените имена са вторични спрямо съществителните нарицателни, но освен това те могат да бъдат вторични и по отношение на морфологичната категория прилагателни имена, обозначаващи именно определено качество или свойство. В рамките на собствените имена (наричани от някои автори *оними* букв. ‘имена’) съществуват няколко подвида, по-важни от които са личните и фамилни имена (тоест *антропонимите* с модификации в различните езици, пораждащи с наличието си в български *алоними* като например *Михаил – Майкъл – Мишел – Мигел* и т.н.), имената на градове (*ойконимите*), на държави и области (*хоронимите*), на водни обекти (*хидронимите*), на местности (*топонимите*), на планини (*оронимите*), на светци (*агионимите*), божески имена (*теонимите*).

Оказва се впрочем, че вторичните по своя произход собствени имена също така по метонимичен път могат да дадат началото на нови съществителни и прилагателни имена, та дори и на глаголи: *ват, джаул, бикфордov, бордолезов, пастьоризирам, херметизирам*. Тъкмо резултатите от това апелативизиране на собствени имена (преди всичко с цел създаване на нови термини във всички области на знанието), но също така и от оформянето на нови собствени имена въз основа на съществуващите (например *Венесуела* от *Венеция*) е предмет на представяне в настоящия лексикон. В него за възприетите най-често наготово от международната лексика отименни имена (както нарицателни, така и собствени) и няколко глагола се използва означението *ономатоними*, а за залегналите в основата им изходни собствени имена – терминът *епоними*. В някои наши по-претенциозни лексикографски справочници специфичният отименен произход на немалка част от анализираната тук лексика вече е бивал намекван чрез

информативно условната ремарка „собств.“ или „от собс.“. В по-новите сред тях съответният епоним понякога дори бива назоваван – практика, чиито наченки се забелязват още в речника на чуждите думи на Георги Бакалов, където данни за потеклото на лематизираните думи пък изобщо не се привеждат.

Тези налични обстоятелства също се оказаха сред поводите предлаганият лексикон на ономатонимите в българския език да представи в системен вид както значителна част от вече регистрираните, така и немалък брой нерегистрирани и необяснявани досега отименни имена. В отличие от ценния „Енциклопедичен речник от Авгий до Яфет“ с автор Сергей Влахов тук в речниковите гнезда за заглавен е избран някой от ономатонимите (ако са повече от един), а епонимът се разкрива в рамките на речниковата статия и е отбелязан с разредка. В статиите невинаги се цели изчерпателност на производните от ономатоними, но за сметка на това информацията има подчертано етимологичен и стегнат енциклопедичен характер. Това означава, че в него към заглавната дума извън обичайните семантични бележки често се посочва изходният (чуждоезичен) ономатоним с определен езиков и културен коментар. По същия начин се процедира при разкриването на съответния епоним: привежда се оригиналното изписване и акцентуване на имената (в латинизиран вид за гръцки и за езиците с екзотична писменост), указва се годината на раждане и смърт при лицата, в достъпен вид и по целесъобразност се прилага етимологичен коментар. Така лексиконът по непринуден начин обогатява енциклопедичните познания на ползвателя и разширява езиковата му култура. Успоредно с това той си позволява да отстрани някои неточности в други лексикографски пособия, чиято първостепенна задача съвсем не е била етимологичната, а още по-малко ономатонимната справка на лематизираната лексика. В края на лексикона е приложен регистър на епонимите заедно със съдържащите се в съответната речникова статия ономатоними и със стрелка →, препращаща към заглавната дума, под която те се анализират в корпуса. Той от своя страна е подреден по азбучен ред, включвайки и онези епоними и ономатоними, чието началословие се отклонява от заглавната дума на коментарната им статия. Към нея те също се препращат с помощта на стрелка →.

ТИПОЛОГИЯ НА ОНОМАТОНИМИТЕ

Колкото и еднозначни илюстративни примери да се привеждат за явлението ономатонимия, неговите граници – както и границите на всяка граматична категория – са дифузни. Макар в книжнината по тази тема за него да са очертани известни параметри, идентифицирането на ономатонимите в цялото им разнообразие и подборът при тяхното разискване и публикуване при всички случаи си остават субективни. Същото е валидно за представения в този лексикон материал, който нито изчерпва лексикалните единици в българския език, отговарящи на принципното условие „отименно съществително или прилагателно име, респ. глагол“, нито е напълно подсигурен срещу съмнителни или недоуточнени идентификации (срв. например *Таф* или *Дидий* като епонимни елементи в *Кардиф* под *кардиф*). Не изчерпателност (бездруго неосъществима за който и да било речник), а оптимално разкриване на ономатонимното многообразие в българския език цели да постигне корпусът на лексикона (над 1100 заглавни думи), чиято преобладаваща част се основава на небългарски епоними, възприемани отчасти не пряко, а с чуждо посредничество.

Неговото съставяне се основава на предварително уточнени най-общи принципи и критерии. Формално погледнато, под собствени имена се разбират посочените в предисловието лични, селищни, местни, водни, фирмени и други имена, изписвани с главна начална буква. В този смисъл като източник на ономатоними не са вземани предвид племенни названия, някои от които имат любопитна апелативизация. Така например на френска почва индианското племенно название *anax/anach* след първоначално участие в името на известни парижки банди било превърнато в означение за крадци и джебчии и с гласеж *anach* намерило достъп и в български. В много случаи обаче е трудно да се твърди категорично първичността било на племенното/етническото, било на териториалното наименование (напр. *румънци* vs. *Румъния*, вж. *римски*), но предимство на собственото име с по-голямо или по-малко право бе дадено например на *Албания*, *Бенгалия*, *Бохемия*, *Португалия* (вж. *албански*, *бенгали*, *бохем*, *портокал*).

Различните типове ономатоними с оглед на тяхната структура и морфология могат да се представят по следния начин:

1. Най-елементарен и безпроблемен похват за образуване на отименни нарицателни е буквалното транспониране на епонима в нарицателно, както например при заетите наготово двойки *Бойкот* → *бойкот*, *Гоблен* → *гоблен*, *Пирке* → *пирке*. При някои се наблюдава различие в гласежа или акцентуването, срв. *волт* vs. *Волта*, *майолика* vs. *Майорка*, *рентген* vs. *Ръонтген*, *сандвич* vs. *Сандуич*, *стокс* vs. *Стоукс*, *фаянс* vs. *Фаенца*, респ. *ампер* vs. *Ампèр*, *хулигън* vs. *Хулиган*. Най-често този похват е валиден за различни ботанически, фирмени и терминологич-

ни наименования, тоест видове цветя (*гербер, далия, нарцис*), сортове плодове (*афузали, портокал*), напитки (*бордо, калвадос, коантро, коняк, мадейра*), измерителни единици (*ват, джаул, кулон, паскал*), тъкани и текстилни изделия (*балдахин, бикини, дамаска, кашмир, панама, тюл*), уреди, приспособления, машини (*дизел, редлер, фадрома*), оръжия (*колт, кримка, маузер, наган, шаспо, имайзер, шпагин*), технически и превозни средства (*бентли, ландо, мерцедес, пежо, порше, ферари*). При последните апелативизацията се удостоверява с възможността за членуване и образуване на бройни и множествени форми (*две бентлита, десет мерцедеса*). След като са придобили статут на нарицателни, някогашните собствени имена могат да станат източник на производни със значението на ономатонима, така че всичките заедно образуват деривационни гнезда, например *Кашмир – кашмир – кашмирен, Португалия – портокал – портокалов, Сандуич – сандвич – Сандвичеви (острови)*. От казаното дотук става ясно, че поради липса на транспозиция в лексикона не се представят съчетания от рода на *болест на Бехтерев, закон на Кулон, синдром на Даун, уравнение на Бернули*, освен ако означаването им не е сведено до собственото име (напр. *алцхаймер, паркинсон*) или до адективиране на името, както в *адисонова болест, базедова болест, декарттов лист, питагорова теорема* (вж. т. 3).

Няколко ономатонима водят началото си от литературни герои: *гаврош, донжуан, дулцинея*. Поради недостатъчна лексикализираност не са взети под внимание някои лексикографски маркирани преносни употреби от рода на *Касандра* за прорицателка на лоши събития, *Ксантина* за зла жена, *Нестор* за мъдър старец, *Отело* за голям ревнивец. Впрочем гръцки митологични имена създават специфични трудности с това, че са тъждествени с нарицателни (срв. *Аид/Хадес* под *ад*, *Дафна* под *дафинов*). В повечето случаи те са вторични персонификации на съответния апелатив, така че – реално погледнато – не собственото, а нарицателното име е дало началото на производни. Това означана, че в *Гея* се отразява гръц. *gē* ‘земя’ (първа съставка в *геология*), в *Ерос* – гръц. *érōs* ‘любов, похот’ (източник на *еротика*), в *Панакея/Панацея* – гръц. *panákeia* ‘вселекуващо средство’ (оттук *панацея* сщ.), в *Хелиос* – гръц. *hēlios* ‘слънце’ (оттук *хелий*), в *Хигия* – гръц. *hygeia* ‘здраве’ (оттук *хигиена*), в *Хипнос* – гръц. *húpnos* ‘сън’ (оттук *хипноза*), в *Хронос* – гръц. *chrónos* ‘време, времетраене’ (оттук *хроника*). Затова логично е *Океан* да бъде епоним на *океаниди*, но не и на *океан* – заемка от гръц. *ōkeanós* като означение за околосветския поток, персонифицирано в *Океан* – прародител на боговете. За други апелативизирани образи от античността виж *велзевул, крез, ментор, меценат, цербер*.

Частен случай при буквалното транспониране е участието на епонима в някаква композиция или в слято изписвано словосъчетание, както например при ономатонимите *ринглата, саксофон, семеринг, деним* с епоними *Клод, Сакс, Зимер, Ним*. Когато е включен в инициално съкращение, изчитано побуквено или като дума, епонимът е застъпен с един звук или с една сричка: *бецеже, диейчел*,

гедоре, фиат с епоними съответно *Калмет/Герен, Долси/Хилблом/Лин, Довидат/Ремшайд, Торино*.

2. Много по-чест начин за образуване на отименни нарицателни е прилагането на различни словообразователни похвати. На първо място може да се спомене фрагментирането на епонима. Докато *калашник* е само разговорен облик към *калашников*, при няколко измерителни единици фрагментирането е съвсем целенасочено, срв. *гал, тор* с епоними *Галилей, Торичели*. От *Фарадей* чрез транспозиция е получена физикохимичната единица *фарадей*, а чрез фрагментиране – *фарад*. Обратно четене на *фарад*, както при двойката *мо* и *ом* (с епоним *Ом*), лежи в основата на единицата *дараф*. Разместване на букви и вмъкване на звук е налице при *феродо* с епоним *Фруд* (англ. *Ferodo* от *Frood*). Уникална по своя характер е латинската калка *Audi* на немското фамилно име *Norch* (букв. ‘слушай, чуй!’), намерила отражението в апелатива *ауди*.

Най-разпространена в ономатонимията е деривацията, постигана с помощта на различни словообразователни наставки. Вариантът *гербера* свидетелства за обичайното съобразяване с новолатинския изглас *-а* при имената на цветя и растения, срв. също *бегония, брумелия, магнолия, форзиция, фрезия*, с епоними *Бегон, Брумелиус, Маньол, Форсайт, Фрезе*. Същия модел при домашни означения от този род илюстрират *гергьовче, димитровче, еньовче* с различни вариации. Адаптиране на чужди женскородови ономатоними чрез добавяне на наставка *-а* и отчасти на *-ка* показват *гилотина, дрезина, лимузина, мансарда, саварина, газка, дековилка, бердана/берданка, манлихера/манлихерка, тимотейка, флоберка* с епоними *Гийотен, Драйс, Лимож, Мансар, Саварен, Горки, Дековил, Бердан, Манлихер, Тимоти, Флобер*.

Системност в суфигирането е налице например при химичните елементи, при техните съединения и при практически необозримите наименования на минералите, назовавани в чест на откривателя им, на именити учени или по първоначалните им местонаходища: *айнщайний, менделевий, нобелий; витерит, жедрит, кизерит, цойзит*. Сходна закономерност се наблюдава също при назоваването на научни, културни и политически течения: *дарвинизъм, макиавелизъм, маринизъм, сталинизъм; бернщайнианство, картезианство, конфуцианство, ласалианство, нищезанство*. Двойна съотносимост – към епонима и/или към образуваното от него абстрактно име – показват съответните деятелни имена: *дарвинист, макиавелист, бернщайнианец, картезианец, ласалианец*.

3. Освен нарицателни и отделни собствени имена сред ономатонимите има една сравнително голяма група относителни прилагателни. Едни от тях са с двойна съотносимост точно както току-що споменатите деятелни имена: *дарвинистки, макиавелистки, бернщайниански, картезиански*. Друга значителна група е образувана чрез своеобразно адективиране на епонима, замествайки функционално структурите, състоящи се от име и предлог *на*. Факултативност донякъде се наблюдава – както бе споменато по-горе – при обозначаване откривателство-

то на болести или авторството на закони, теореми, уравнения, тоест *болест на Паркинсон* и *Паркинсонова болест* (писането на главна буква е непоследователно: *Паркинсонов синдром* и *паркинсонов синдром*). В повечето случаи обаче прилагателното се е свързало устойчиво с определяемото нарицателно, образувайки с него лексема: *бикфордов фитил*, *бордолезов разтвор*, *гайгеров брояч*, *глауберова сол*, *дамоклев меч*, *прокрустово ложе*.

4. Най-малобройна е групата на глаголните ономотоними, при които собственото име или полученият от него ономотоним са били вербализирани с цел обозначаването на определен процес или процедура: *бойкотирам*, *вулканизирам*, *галванизирам*, *гилотинирам*, *онанирам*, *настъоризирам*, *пупинизирам*. Успоредно с глаголите вървят отглаголни имена, напр. *мерсеризирам* – *мерсеризиране* – *мерсеризация*.

От типологичния обзор на ономотонимите става ясно, че това са не само апелативизации на собствени имена, но също така техни производни и дори деривати на производните им. По тази причина към някои епоними се оформят солидни лексикални гнезда, в рамките на които словообразователната мотивация и йерархия могат да бъдат разнопосочни, разединени и усложнени, така че обединяващото при тях в началото и края си остава самият епоним, напр. *Алпи* → *алпенщок*, *алпийски*, *алпинеум*, *алпиниада*, *алпинизъм*, *алпинист*, *алпинки*, *алпхорн*, *Бохемия* → *баювари*, *бохем*, *бохема*, *бохемист*, *бохемистика*, *бохемски*. Най-често подобни лексикални клъстери се наблюдават около хороними като *Англия* или *Русия* (вж. *английски* и *руски* в лексикона), а рекордът може би се пада на *Рим* (епоним *Ромул*): *римлянин*, *Рим*, *Рома*, *ромей*, *ромейски*, *Румелия*, *румелийски*, *Романя*, *романя*, *романски*, *румънски*, *Румъния*, *румънец*, *Роман*, *Ромен*, *рòман*, *ромàн*, *романс*, *романи*, *арумънски*, *истрорумънски*, *мегленорумънски* (вж. *римски*).

В известни случаи поради липса на напълно гарантирана документация хипотетичността като уязвим момент при немалко етимологични решения не може да не намери проява и при опитите за идентифициране на ономотонимите. Независимо от наличието на въпросителни с известна условност в корпуса бяха включени например нарицателните *алабастр*, *ахат*, *батиста*, *валериан(а)*, *газ*, *кафе*, *марихуана*, *пинчер*, *пляда*. Извън него останаха обаче следните нарицателни, чието привеждане тук цели да покаже както присъствието на грешки или поне на непоследователност в представяните в източниците данни, така и вероятността при някои от тях все пак да е налице недоказана в достатъчен обем истинност:

бисмът ‘червеникаво-бял тежък, леснотопим метал (химичен знак *Bi*)’: В нашата книжнина продължава да се преповтара отдавна изоставената версия, че изходното немско име на метала *Wismut* (латинизирано през XVI в. на *bisemutum*/

Bismutum) е съчетание от името на местността (*In der*) *Wiesen* край Санкт Георген в Рудните планини и корена на глагола *nuten* ‘вземам разрешение за откриване на рудник; копая руда’. Тази версия, както и търсенето на опора в араб. *itmid* ‘антимон’, се смята за нереална, така че достоверна етимология засега означението няма, но се допуска евентуална връзка със старинния облик *wīz* на прилагателното *weiß* ‘бял’.

бронз ‘жълто-кафява сплав от мед и калай с примес на цинк’: Общоевропейска заемка от итал. *bronzo*, чийто произход е крайно проблематичен. Българският етимологичен речник привежда две версии: опосредсвен застъпник на перс. *pirinç* (тоест наличие на етимологична идентичност с възприетото чрез турски означение за месинга *пиринч*) или гръц. *brontéion* ‘медна ваза, чрез която се произвежда шум под сцената’ (производно от гръц. *bronté* ‘щум, гръм’), преосмислено в означение за метала, от който се изготвяла въпросната ваза. Разпространено е и още едно също така доста спорно схващане, даващо основание *bronzo* да се разглежда като ономатоним: с оглед на споменатото от Плиний *aes Brundisinum* ‘мед, бронз от Бриндизи’ се допуска поне формално повлияване на термина от името на италианския град *Brindisi* < лат. *Brundisium* < гръц. *Brentésion* (букв. ‘еленова глава’ заради естествената форма на пристанището му).

гайтан ‘плетен шнур за украса на дреха’: Заемка чрез тур. *gaytan* или направо от гръц. *gaitani* сщ., възвеждано към може би галската по произход дума в средновековния латински *gaitanum* ‘колан, каиш’. Според една остаряла хипотеза, подкрепяна вероятно от регистрирания средногръцки облик *gaietanón*, гърцизмът възлиза към името на италианския град *Gaeta*, застъпващо лат. *Caieta*. Според легендата това било името на дойката на митичния основател на Рим Еней, с което той назовал селището, известно днес като *Gaeta*. На латински жителите му се наричали *Caietani*, преоформено в италиански на *Gaetani*, откъдето води началото си популярното италианско име *Gaetano*. Като апелатив то обаче не е регистрирано в смисъл на *гайтан*, поради което етимологични препратки от тази дума към италиански също са неуместни.

дуралумйн/ дуралумийн ‘много твърда и лека сплав от алуминий, мед, манган, силиций и желязо, намираща приложение в самолетостроенето’: Наименованието възпроизвежда нем. *Duraluminium*, използвано в практиката вместо по-правилната форма на патентованото *Dural* или *Duralumin*. Сплавта е открита през 1906 г. от германския химик, минен инженер и металург Алфред Вилм (нем. *Alfred Wilm*, 1869–1937). Според немски източници означението е съставено от лат. *durus* ‘твърд’ и (модификации на) *Aluminium* ‘алуминий’. За френската му адаптация *duralumin* се приема по-скоро участие на името на германския град *Düren*, респ. на тамошните металургични заводи *Dürener Metallwerke AG*, където била получена сплавта, опряно или случайно съвпадащо с лат. *durus* ‘твърд’, а за англ. *duralumin* се среща тълкуване като съчетание от *durable* ‘устойчив’ и *aluminium*.

ибръмбашия в израза *правя се на ибръмбашия* ‘правя се, че не разбирам, че не забелязвам, че съм наивен и глупав’: Според Българския етимологичен речник вероятно съчетание на личното име *Ибръм*, преоформено от *Ибрахѐм* (чрез тур. *Ibrahim* от арабското съответствие *Ibrāhim* на еврейското име *Авраам*) с турцизма *башия* ‘главатар, управник’ (тоест **Ibrahim başı* – изафетна конструкция на *Ibrahim* с *baş* ‘глава; главен’). Мотивите за оформяне на наименованието остават без обяснение, но и втората хипотеза за възникването му едва ли е по-убедителна: **ibra başı* ‘бирник’ с първа съставка *ibra* ‘опрощаване на дълг; данъчна разписка’, повлияно от *ibram* ‘настоятелна молба’.

калай ‘сребристойал метал (химичен знак *Sn*), използван за покриване на медни съдове’: Общобалканска заемка от тур. *kalay*. Позовавайки се на Бернекер и Локоч, Българският етимологичен речник и академичният речник на чуждите думи приемат, че турцизмът застъпва широко разпространена в Изтока дума, изведена от *Qala, Qualah*, име на град на о-ов Малака, откъдето бил изнасян металът. С въпросителна Ряснен отнася тюркската дума към османската *kal* ‘пречистване чрез топене и прецеждане’, ‘пречистено злато и сребро’.

квелрелиеф ‘релеф, получен върху литографна желатинова хартия, потопена във вода’: Фотографски термин, който според академичния речник на чуждите думи (фигуриращ в него с този остарял облик) е “по *Qellui* – име на фламандски гравьор + фр. *relief*”. В действителност терминът застъпва немската композиция *Quellrelief*, съставена от основата на немския глагол (*auf*)*quellen* ‘набъбвам’ с детерминат френската заемка *Relief* ‘релеф’. Следователно с *квелрелиеф* се визира ефектът, получаван в резултат на набъбване след потапяне във вода.

кондòм: Рядко използваният у нас синоним на *презерватив* е с неизяснен произход, но показателна за стремежа той да бъде разкрит е пъстротата от хипотези, напр. от лат. *condomo* ‘събуздавам’, от итал. *guantone* ‘голяма (боксьорска, фехтовална) ръкавица’ (увеличително производно от *quanto* ‘ръкавица’), по името на английски лекар *Condom* от времето на Чарлс II (началото на XVIII в.). Въпреки че в английски означението е регистрирано от 1706 г., то не е било обшоупотребявано до 1986 г., когато военният лекар генерал С. Everett Koop го използвал в речта си във връзка с предпазването от спин.

марципан ‘мека маса от фино смлени бадеми, пудра захар и розова вода за приготвяне на сладки’: Такава е представата за *Marzipan* в немски и за неговия източник итал. *marzapane*, изопачена у нас преди години за някаква уж фруктова субстанция като ерзац на шоколада. Сред недоказаните хипотези за произхода на означението две търсят асоциативна връзка със собствени имена. Чрез араб. *martabān* като означение за вид порцеланов съд, внасян от бирманския град Мартабан (англ. *Martaban*), а впоследствие за опакованите в такъв съд марципанови сладки. При това в крайна сметка наименованието било преосмислено по народна етимология в незасвидетелствано в средновековния латински съчетание **Marci panis* ‘хляб на Маркус’. Българският етимологичен речник привежда вер-

сията на германския ориенталист Ено Литман и на други учени от XIX и XX в., според която араб. *mautabān* букв. ‘седящ крал’ било означение за византийска монета с изображението на Христос на трон. Венецианският облик *martapan* (с вмъкнато в италиански *r*) през ‘мярка за обем’ и ‘кутийка’ променил накрая значението си на ‘опаковано в кутийка марципанено тесто’.

нарзън ‘естествено газирана лечебно-трапезна минерална вода, бутилирана в руския град Кисловодск от 1894 г.’: Ремарката в наши и някои руски речници ‘по името на извор в град Кисловодск в Кавказ’ не е съвсем коректно. Означението застъпва рус. *нарзан*, в което се отразява кабардинската композиция *нарт-санэ* ‘напитка на нартите, тоест на едно баснословно юнашко (богатирско) племе’. В Русия напитката поначало била наричана *кислая вода* ‘кисела вода’, което дало повод през 1830 г. курортното селище, където тя извира, да бъде наречено *Кисловодск*.

фўста/ хўста ‘вид пола’: Заедно със словообразователните вариации *фустън/ фистън* ‘рокля от груб домашен плат’ и *фустанела* ‘носена от гърците къса набрана пола’ фонетичните варианти застъпват гръц. *phoústa*, *phoustáni*, *phoustanélla*, чиито източници са итал. *fusta/ fustagno*. В тях се отразява срвеклат. *fustaneum*, възвеждано традиционно към името на предградието *Fustat* в град Кайро, където се произвеждала материята. Според преобладаващото в романистиката съвременно становище *fustaneum* е производно от лат. *fustis* ‘тояга, пръчка’, калкирайки гръц. *xýlina lina* ‘(плат от) дървесен лен’, тоест ‘памучна материя’.

Тези десет примера не изчерпват броя на означенията със съмнителен или неправилен отименен произход, намекван в справочната литература. Вижда се, че в отделни случаи правилният отговор за възникването им вече е намерен, при други спорът продължава, при трети решаването му не е възможно.

Така например посочването на италианския град Пистоя (итал. *Pistoia*) като оръжеен център и източник на остарялата заемка **пищòв** вече е изоставено в полза на чешкото звукоподражателно *pišt'ala* ‘свирка; цев; пищял’ – източникът на нем. *Pistole* ‘пистолет’ > френ. *pistole*, с умалително *pistolet*, станали преки или косвени източници на *пищов* и *пистолет*. За изкуствено образуваното име на полиамидната материя **найлон**, изобретена през 1938 г. в американската компания Дюпон (англ. *E. I. du Pont de Nemours and Company*), съществуват най-различни оригинални и все неверни предположения и разсъждения като това, че англ. *nylon* е съставено от началните букви на *New York* и първата сричка на *London*. Не е изключено в етимологично неидентифицираното име **мòникс** ‘вид билиардна игра’ наистина да се крие ономатоним, но без привездането на еднозначен епоним валидността на подобно твърдение не може да бъде приемлива.

Възможно е и в **плòндер** ‘вътрешна надуваема част на топка’ (неуместно представяно в различни справочници като заемка от несъществуващо немско на-

рицателно *Plonder*) да се крие фирмено име, поради липса на данни обаче това си остава само подозрение по отношение на нарицателното, което с облик *плъндер* е документирано от 1923 г.

ПО-ВАЖНИ ИЗПОЛЗВАНИ И ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

- Андрейчин, А* и др. Български тълковен речник. Четвърто издание, допълнено и преработено от Д. Попов. София, 2005.
- Бакалов, Г.* Речник на чужди думи. София, 1939.
- Батаклиев, Г.* Антична митология. Справочник. София, 1985.
- Бентли, П. (издател).* Митовете по света. Енциклопедия. Превел от английски език Г. Славов. София, 1997.
- Библия.* Книгите на Свещеното писание на Ветхия и Новия завет. София, 1991.
- Българска енциклопедия А-Я.* Главен редактор Е. Головински. София, 1999.
- Българска митология. Енциклопедичен речник.* Съставител Анани Стойнев. София, 1994.
- Влахов, С.* Енциклопедичен речник от Авгий до Яфет. Чужди собствени имена в езиковия свят на българина. София, 1998.
- Георгиев, Вл.* и др. Етимологичен речник на българския език. Съставители Вл. Георгиев и др. 1-7 (*а-терясвам*) София, 1971 сл.
- Геров, Н.* Речник на българския език с тълкуване речите на български и на руски. 1-6. Пловдив, 1895-1908.
- Данчев, А.* Българска транскрипция на английски имена. Трето преработено издание. София, 1995.
- Данчов, Н. Г. / Данчов, И. Г.* Българска енциклопедия. София, 1936.
- Илчев, Ст.* Речник на личните и фамилни имена у българите. София, 1969.
- Илчев, Ст.* Из живота на думите. Езикови бележки. София, 1975.
- Илчев, Ст. / Иванова, А. / Димова, А. / Павлова, М.* Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век. София, 1974.
- Калвокореси, П.* Кой кой е в Библията и изображението му в изкуството. Превела от английски М. Мелнишка. Пловдив, 1995.
- Касабов, Ив. / Симеонов, Кр.* Универсален енциклопедичен речник. 1-2. София, 1999-2003.
- Милев, А. / Николов, Б. / Братков, Й.* Речник на чуждите думи в българския език. Пето издание. Допълнено и основно преработено от Е. Пернишка. София, 2000.
- Младенов, Ст.* Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. София, 1941.
- Младенов, Ст.* Речник на чуждите думи в българският език с обяснения за потекло и състав”. Трето издание. София, 1947.
- Ницолов, Л. / Георгиев, Л. / Джамбазки, Хр. / Спасов, С.* Речник на литературните термини. Трето преработено и допълнено издание. София, 1973.
- Парашкевов, Б.* Етимологични дублети в българския език. София, 1987.

- Парашкевов, Б.* Етимологични дублети в българския език. Енциклопедичен речник на думи и имена с единно лексикално първоначало. София, 2008.
- Пашова, Г. / Наймушин, Б. / Велева, Б.* Речник на чуждите думи в българския език. София, 2001.
- Пернишка, Е. / Благоева, Д. / Колковска, С.* Речник на новите думи и значения в българския език. София, 2003.
- Поспелов, Е. М.* Географические названия мира. Топонимический словарь. Москва, 2001.
- Радева, В.* Български тълковен речник. Пловдив, 2004.
- Речник на българския език.* Българска академия на науките. Институт за български език. 1-12 (а-поемка). София, 1977 сл.
- Рязанцев, Н. Д.* Имена и названия. Словарь эпонимов: имена собственные, перешедшие в названия; образование терминов и понятий; происхождение имен нарицательных; слова, употребляемые в переносном смысле. Москва, 1998.
- Словарь иностранных слов.* Издание седьмое, переработанное. Под редакцией И. В. Лехина и др. Москва, 1980.
- Старева, Л.* Български светци и празници. София, 2003.
- Тодоров, Т.* Речник на скъпоценните камъни. София, 1994 г.
- Фасмер, М.* Этимологический словарь русского языка. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. 1-4. Москва, 1964-1973.
- Филипова-Байрова, М.* Гръцки заемки в съвременния български език. София, 1969.
- Филипова-Байрова, М. / Бояджиев, С. / Машалова, Ел. / Костов, К.* Речник на чуждите думи в българския език. София, 1982.
- Фиюзи, Х.* Персийски думи в българския език. София 2004.
- Четриков, Св.* Музикален терминологичен речник. Второ издание. София, 1979.
- Шанский, Н. М.* Этимологический словарь русского языка. 1-2 (а-кюри). Москва, 1963-1982.
- Шипковенски, Н. / Гълъбов, К. / Рачев, Ив. К.* Медицински терминологичен и клиничен речник. София, 1950.
- Baumgartner, E. / Ménard, Ph.* Dictionnaire étymologique et historique de la langue française. Paris, 1996.
- Brockhaus.* Die Enzyklopädie in 24 Bänden. 20., überarbeitete und aktualisierte Auflage. Leipzig / Mannheim, 1996-1999.
- Burkart, W.* Neues Lexikon der Vornamen. 3. Auflage. Köln, 1995.
- Ciorănescu, A.* Dicționarul etimologic al limbii române. București, 2002.
- Cortelazzo, M. / Zolli, P.* Dizionario etimologico della lingua italiana. 1-5. Bologna 1979-1988.
- Dauzat, A. / Dubois, J. / Mitterand, H.* Nouveau dictionnaire étymologique et historique. Paris, 1971.
- Dauzat, A. / Rostaing, Ch.* Dictionnaire étymologique des nomes de lieux en France. Paris, 1963.

- Drosdowski, G.* Duden. Lexikon der Vornamen. Herkunft, Bedeutung und Gebrauch von mehreren tausend Vornamen. 2., neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Mannheim, 1974.
- Duden.* *Das große Fremdwörterbuch.* Herkunft und Bedeutung der Fremdwörter. 3., überarbeitete Auflage. Hrsg. und bearb. vom Wissenschaftlichen Rat der Dudenredaktion. Mannheim, 2003.
- Duden.* *Familiennamen.* Herkunft und Bedeutung von 20 000 Nachnamen. Bearbeitet von Rosa und Volker Kohlheim. Mannheim, 2000.
- Duden.* *Herkunftswörterbuch.* Etymologie der deutschen Sprache. 3., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Hrsg. von der Dudenredaktion. Duden Bd. 7, Mannheim, 2001.
- Kiparsky, V.* Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen. *Annales academiae scientiarum fennicae* B XXXII/2, Helsinki, 1934.
- Kluge, F.* Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 19. Auflage, bearbeitet von W. Mitzka, Berlin, 1963.
- Kluge, F.* Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Bearbeitet von E. Seebold, 24., durchgesehene und erweiterte Auflage, Berlin/New York, 2002.
- Köster, R.* Eigennamen im deutschen Wortschatz. Ein Lexikon. Berlin / New York, 2003.
- Lesay, Jean Damien.* Les personnages devenu mots. 2004.
- Meyers neues Lexikon.* Zweite, völlig neu erarbeitete Auflage in achtzehn Bänden. Hrsg. von der Lexikonredaktion des VEB Bibliographisches Institut. Leipzig, 1972-1978.
- Onions, C. T. / Friedrichsen, G. W. S. / Burgfield, R. W.* The Oxford Dictionary of English Etymology. Oxford, 1979.
- Paraschkewow, B.* Wörter und Namen gleicher Herkunft und Struktur. Lexikon etymologischer Dubletten im Deutschen. Berlin/New York, 2004.
- Pfeifer, W.* Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. Erarbeitet unter der Leitung von Pfeifer, fünfte Auflage, München, 2000.
- Picoche, J.* Dictionnaire étymologique du français. Paris, 1994.
- Räsänen, M.* Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen. Helsinki, 1969.
- Skok, P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. 1-4. Zagreb, 1972.
- Veen, P. A. F. van.* Etymologisch woordenboek. De herkomst van onze woorden. In samenwerking met drs. N. van der Sijs. Utrecht/Antwerpen, 1993.
- Wahrig.* Herkunftswörterbuch. Verfasst von U. Hermann. Neu bearbeitet und erweitert von A. Matschiner. 4., vollständig neubearbeitete und aktualisierte Auflage. Gütersloh / München, 2002.
- Webster's New Encyclopedic Dictionary.* Created in Cooperation with the Editors of Merriam-Webster. Springfield (MA), 2002.

Webster's New World Dictionary of American English. Third College Edition. New York, 1988.

Zanichelli. Dizionario etimologico della lingua italiana. Le opere Zanichelli su CD-ROM, 1999.

СЪКРАЩЕНИЯ

авест. – авестийски	кит. – китайски
австр. – австрийски немски	куман. – кумански
акад. – акадски	къслат. – късен латински
алб. – албански	лат. – латински
америк. – американски (английски)	латв. – латвийски
англ. – (британски) английски	лигур. – лигурски
араб. – арабски	лит. – литовски
арам. – арамейски	мн. ч. – множествено число
арм. – арменски	монг. – монголски
афр. – африканс	м. р. – мъжки род
букв. – буквално	нарлат. – народен латински
бълг. – български	нем. – немски
венец. – венециански	нидерл. – нидерландски
вж. – виж	новогръц. – новогръцки
визант. – византийски	новолат. – новолатински
вин. п. – винителен падеж	норв. – норвежки
гал. – галски	ок. – около
герм. – германски	остар. – остаряло
гот. – готски	перс. – персийски
гренл. – гренландски	пол. – полски
гръц. – (старо)гръцки	порт. – португалски
дат. – датски	поч. – починал
диал. – диалектно	праслав. – праславянски
евр. – еврейски	<i>прен.</i> – <i>преносно</i>
егип. – египетски	прованс. – провансалски
ед. ч. – единствено число	разг. – разговорно
ж. р. – женски род	респ. – респективно
ие. – индоевропейски	род. п. – родителен падеж
инд. – индийски	роман. – романски
индиан. – индиански	рум. – румънски
индонез. – индонезийски	рус. – руски
иран. – ирански	санскр. – санскрит
ирл. – ирландски	СИ – Международна система единици
исл. – исландски	сканд. – скандинавски
исп. – испански	словен. – словенски
итал. – италиански	собств. – собствено
катал. – каталонски	срв. – сравни
келт. – келтски	срвеклат. – средновековен латински

срвиснем. – средновисоконемски
сргръц. – средногръцки (византийски)
сринд. – средноиндийски (пракрит)
срнидерл. – среднонидерландски
срперс. – средноперсийски
ср. р. – среден род
срфрен. – среднофренски
срхрв. – сърбохърватски
сръб. – сръбски
стангл. – староанглийски
стбълг. – старобългарски
ствиснем. – старовисоконемски
стгръц. – старогръцки
стинд. – староиндийски
ститал. – староиталиански
стнорд. – старонордски
стсакс. – старосаксонски
стфранк. – старофранкски
стфрен. – старофренски
стфриз. – старофризийски

стчеш. – старочешки
сщ. – същото
т.нар. – така наречен
тур. – турски
тюрк. – тюркски
унг. – унгарски
фин. – фински
финик. – финикийски
флам. – фламандски
френ. – френски
хет. – хетски
хърв. – хърватски
циг. – цигански
черкслав. – черковнославянски
чеш. – чешки
швед. – шведски
шотл. – шотландски
шумер. – шумерски
южнонем. – южнонемски

абѡгар: Малък молитвеник, издаден през 1651 г. в Рим от Никополския католически епископ Филип Станиславов (ок. 1610–1674). В Папската курия този български книжовник извършвал преводи от славянските езици, а молитвеникът, от който са запазени общо шест екземпляра, фактически е първата печатна книга на новобългарски език. Библиографски тя обикновено се представя под формата на заглавие „Абагар“ и е наименувана по съдържателята се в нея легенда за властвалия в град Едеса древен осроенски цар **Абгар V** (лат. *Abgarus V*, ок. 4 г.пр. Хр. – ок. 50 г.сл.Хр.). Според преданието той заболял и с изпратено до Исус (вж. *йезуит*) послание го помолил да му помогне. Заради упованието му в един непознат проповедник Исус го обявил за блажен. След възнесението му св. Тома занесъл парче плат с неръкотворния образ на Спасителя и го излекувал.

Въпросните молитвеници, предназначени за залепване на стена или за прикрепване към тялото, трябвало да играят ролята на амулети. Във връзка с личното име *Абгар* и с означението *абагар* по всяка вероятност стои регистрираната в говора на банатските българи дума **абгаре** ‘парче плат от дрехата на св. Франциск, която се поставя върху гърдите на умиращ, за да се ускори смъртта’ (вж. Ст. Стойков. Лексиката на банатския говор, София, 1968).

авгиев в образно използваните изрази **авгиеви обори** ‘нещо много замърсено или оставено в безпорядък’ и **почиствам авгиеви обори** ‘извършвам непосилна и неприятна работа’: Изразите са свързани с шестия подвиг на Херакъл

(вж. *хераклиди* и *цербер*), който за един ден трябвало да почисти замърсяваните от 3000 броя добитък и непочиствани 30 години обори на митичния владетел на Елида цар **Авгий** (гръц. *Augeias*). Херакъл се справил с тази непосилна задача, като пуснал двете реки Алфей и Пеней да текат през оборите и да отмият насъбралия се тор.

август: От 27 г.пр.Хр. лат. *augustus* ‘възвишен, величав’ става епитет на новоизбрания римски император Гай Октавиан **Август** (63 г. пр.Хр. – 14 г.сл.Хр.). В негова чест шестият поред месец според валидния до 153 г.пр.Хр. стар римски календар (*mensis*) *Sextilis* (букв. ‘(месец) шести’) бил преименуван на *Augustus*. Българското име на сегашния осми месец на годината (стбългар. *aw' goust'*) представлява обичайна деглутинация с частично звуково адаптиране на гръц. *Aúgoustos* за лат. *Augustus*. Относно по-ранното преименуване на петия месец *Quin(c)tilis* на *Julius* вж. *юли*, както и *март*.

августинец: Член на **Августинския католически орден** (*Ordo Sancti Augustini*), основан през 1256 г. с була на папа Александър IV чрез обединяване на различни просешки монашески конгрегации. Негов патрон е католическият светец и отец на църквата **Августин Блажени**, собств. Аврелий Августин или Августин от Хипон (лат. *St. Augustinus*, респ. *Aurelius Augustinus*, 354–430), епископ на гр. Хипон в Северна Африка, един от най-изтъкнатите мислители на западната църква през ранното Средновековие, автор на автобиографичното съчинение „*Confessiones*“ (Изповеди). Самото име представлява суфиксално

А

разширение на коментираното под *август*. Измежду по-видните августинци е редно да се посочат Мартин Лутер (вж. *лутеран*) и Дезидерий Еразъм Ротердамски (вж. *еразмов*).

авогадрѝт: Този рядък минерал от групата на флуоридите (соли на флуорородородната киселина) има химичен състав $(K,Cs)BF_4$. С оглед на кристалната му структура в систематиката на германския минералог Хуго Щрунц (нем. *Hugo Strunz*, 1910–2006) той във формализиран вид е определен като III/V.01–20. Назован е (срв. нем. *Avogadrit*, итал. *Avogadrite*) по името на италианския физик и химик *Амадео Авогадро граф Квареня и Черето* (итал. *Amadeo Avogadro conte di Quaregna e Cerreto*, 1776–1856). През 1811 г. той формулирал носещия неговото име **Авогадров закон** или закон на Авогадро, който гласи, че в еднакви обеми идеални газове при еднаква температура и налягане се съдържа еднакъв брой молекули. На тази основа е формулирано **авогадровото число** N_A , което показва броя на частиците в един мол. Заслуга на френския физик и Нобелов лауреат Жан-Батист Перен (френ. *Jean-Baptiste Perrin*, 1870–1942) е, че през 1909 г. предложил броят на частиците в един мол да се нарича *число на Авогадро*. През 2006 г. международният комитет за фундаментални константи в науката и технологията CODATA е препоръчал стойността му да бъде $6,022\ 141\ 79\ (30) \cdot 10^{23}\ \text{mol}^{-1}$.

авр(а)ѝмов в съчетанието **авр(а)ѝмов дом** ‘храм, църква’: От това характерно за съчетанието фигуративно значение се е развило разговорното ‘гостоприеман дом, където всеки е добре дошъл и винаги има гости’. Визира се символичният Божи дом на

един от първите патриарси на Израил **Авраѝм** (евр. *abrāhām* ‘баща на множеството, на много потомци’) – име, дадено съгласно Свещеното писание от Господ на *Аврам* (евр. *abrām* ‘възвишен баща’): ‘... и няма вече да се наричаш Аврам, а ще бъде името ти Авраам, защото ще те направя баща на много народи’ (Бит. 17:5). За разлика например от обличите *Ейбрахам* в английски и *Ибрахим* в арабски (като първи представител на еднобожието Авраам е почитан също в исляма, вж. *агарянец*) в български освен произнасянето на /b/ като /v/ по византийски образец (вж. *ройхлинов*) трисричното еврейско име е загубило придиханието между гласните и чрез свиване /aa/ > /a/ произношението на *Авраам* често бива свеждано до това на *Аврам* (срв. *Иисус* и *Исус* под *йезуит*).

Друг израз със същото отименно прилагателно е **лоното Авраамово**. Възникнал е през Средновековието като означение за преддверието на рая, сиреч като синоним на чистилището, където душите на мъртвите пребивавали в очакване молитвите на техните близки да им издействат достъп до рая. Постепенно той дори придобил смисъл на рай (срв. притчата за сиромаш Лазар под *лазарник*¹).

агарянец/агарянин ‘нехристиянин, неверник, мохамеданин, турчин’: Двете съществителни с общо прилагателно **агарянски** представляват вариативна словообразователна адаптация на (ср)гръц. *Agarēnós/Agarinós*, възприето още в стбълг. *agar\`ni n'*. В гръцки това етническо название е производно от женското лично име **Агар** (евр. *Hagar*) на една египтянка, която според библейската легенда слугувала дълго време на Сара – бездетната жена на Аврам (Бит. 16). По съвет на Сара

Агар заченала от Аврам и му родила син, назван от него Измаил, чиито дванадесет синове станали глави на дванадесет арабски колена. Затова арабите се смятат за потомци на Агар и почитат Аврам/Авраам и Измаил (наричани от тях съответно *Ибрахим* и *Исмаил*, срв. *авра(а)мов*, *измаилити*) като създатели на първата джамия в Мека (вж. *мека*, *мохамеданин*).

С диалектните облици **ахарянин/ахрянин/ахренин/арянин** означението *агарянин* се използва по отношение на среднородопските помаци. То е налице също във фамилните имена **Ахрянов** и **Арянов** (ако второто не е получено в резултат на дейотация от *Яранов*, както приема Ст. Илчев).

агүптин/ агүптин → егюпец

ад ‘пъкъл, преизподня’: Заето още в ст-бълг. *ad* ‘гръцко митологично наименование на подземното царство *hádēs* (< *haidēs*), схващано освен това като царството на мрака и използвано в Священото писание за предаване на евр. *šeol* ‘ад’ (букв. ‘всепоглъщащо място’, срв. *геена*). В случая с *ад* окончателното решение за наличие на ономотонимия или персонификация остава проблематично поради изначалната идентичност на означението за подземното царство на мъртвите и името на древногръцкия бог **Аид** с вариант **Хадес** (гръц. *Aidēs/Haidēs*, по-късно *Ádēs/Hádēs*, тълкувано в смисъл на ‘невидимия’), син на Кронос и Рея, брат на Зевс и Посейдон. При подялбата на света между тримата братя на Аид или Хадес се паднали мрачните подземни селения на мъртвите. Производното прилагателно **адски** участва в терминологизираното съчетание **адски камък** – популярно име на сребърния нитрат (AgNO_3), използван за галванично посребряване, като анти-септик и др.

адамов в съчетанието **адамова ябълка** ‘изпъкналост в предната част на шията у мъжете’: Калка от лат. *rotum Adami* (срв. също рус. *адамово ябълко*, итал. *pomo d'Adamo*, френ. *potte d'Adam*, нем. *Adamsapfel*, англ. *Adam's apple*) за използвания в анатомията термин *Prominentia laryngea*. Визира името на библейския родоначалник на човечеството **Адъм**, застъпващо евр. *ādām* ‘човек (от пръст)’, което етимологично се свързва с *adamā* ‘пръст, земя’. Тоест Бог сътворил човека от пръст, вдъхнал му живот и го нарекъл Адам, срв. „защото пръст си и в пръст ще се върнеш“ (Бит. 3:20). От реброто му пък създал жената („**ребро адамово**“), която в рая по внушение на змията дала на Адам да вкуси от забранения плод на дървото на познанието. Според легендата отхапаното от него парче (ябълка) заседнало в гърлото му и така се появила адамовата ябълка. След този извършен от двамата първороден грях, при който познанието отворило очите им и те, разбирайки, че са голи, почнали да се срамуват, Адам и Ева (вж. *евин*) били изгонени от рая. За синонимима на т.нар. **адамово дърво** вж. *пауловния*.

По непотвърдени данни членовете на съществувалата през Средновековието секта на **адамѝтите**, които застъпвали схващането, че хората се раждат равни и че обществените различия са дело не на Бога, а на човека, изпълнявали ритуалите си голи, за да изтъкнат своята невинност в унисон с тази на Адам в рая. Оттук и наименованието на учението им **адамѝтство**, ако негов основател не е бил някой духовник на име Адам. Спорадичната лексикографска подмяна на термина *адамѝтство* с „адамизъм“ по образец на френ. *adamisme* сщ. не е наложителна.